

Metafora modulini psixolingvistik metodlardan foydalanib o‘qitishning nazariy masalalari

Ilmiy rahbar: Z.Ashurova

SamISI dots.v.b

Talaba: Orzuyev Ulug‘bek

Log-223 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada psixolingvistik metodlar va til jarayonda o‘qitishning nazariy asoslari haqida keltirib o‘tilgan.

Аннотация: В данной статье представлены психолингвистические методы и теоретические основы обучения в языковом процессе.

Psixolingvistika til o‘rganish va undan foydalanish asoslarini belgilovchi fikrlash jarayonlarini tahlil qilishda, psixologiya va tilshunoslikka tegishli nazariy va empirik usullardan foydalanadi. Bu jarayon o‘z faoliyati davomida o‘zida bir necha fanlarni jamlaydi. Tilshunoslarni doimo inson bilimining muhim belgisi bo‘lgan til tuzilishining formal ta’rifi qiziqtirib kelgan. Bu tuzilma o‘zida nutq tovushlari va ularning mazmunini shu bilab birga tovush va mazmuni birlashtiruvchi murakkab grammatik tizimlarni jamlaydi. Psixologlar esa bolalar bu tizimlarni qay tarzda o‘zlashtirishini va bu tizimlarning so‘zlashuv jarayonidagi o‘rni haqida bilishni istaydilar.

Qisqa qilib aytganda, psixolingvistlarni inson yoshligidan tilni o‘zlashtirib va keyinchalik foydalanilishini belgilovchi katta va teran bilim hamda qobiliyatlar qiziqtiradi. Katta, teran bilim va qobiliyatlar deganda- bu til va inson bilimining boshqa tizimlari yuzasidan tegishli hukm chiqarishdan oldin, uni chuqur tahlil qilamiz. Shu sababdan psixolingvist oldida boshqa bir olim singari, bitta muammo turadi- bu esa kuzatilayotgan faoliyatning belgilovchi omillarini tushuntiradigan teran tuzilma va jarayonlarni asoslaydi.

Ma’no – bu til nazariyasidagi eng noma’lum va ziddiyatli tushunchalardan biridir. Ma’no shu darajada bizning til qo‘llanilishimiz bilan chambarchas bog‘liq-ku uni chegaralarini belgilash juda qiyin, til ma’nosi bizga gapni to‘g‘riligini baholashga imkon beradi, gapni qayta qurishga, qo‘shimcha ma’nalarni tushunishga va so‘zlarni ko‘chma ma’noda ishlatishga yordam beradi. Yosh vaqtimizdan bu so‘zlarni, vaziyatga va bir-biriga mos ravishda ishlatishga o‘rganamiz. Kattaligimizda o‘rganib,

u haqda soʻz yuritib va bahs olib boradigan narsalarni koʻpchiligi soʻz va fikr maʼnolarini topish bilan bogʻliq.

Psixolingvistika til maʼnosi muammosida ikki yoʻnalishni belgilasa boʻladi: tuzilmasi jihatdan, u maʼnoni parametrlarini va xususiyatlarini belgilaydi, va maʼnonidiqqat markazida til maʼnosini oʻzlashtirish va tushunishi muammolari turgan jarayon sifatida koʻrib chiqish. Maʼno asosini belgilovchi tuzilmalar koʻpgina mutaxassislarni - lugʻat tuzuvchi, filolog, ayrim tilshunos, filosof, psixolog va antropologlarni qiziqtiradi. Ularni maʼnoning parametrlari va turlari, soʻz taʼrifi, soʻz birikmasini gapda maʼno qabul qilishi kabi savollar qiziqtiradi. Bu narsa bola toʻgʻri va maʼnoli fikr bildirishi maqsadida oʻrganishi lozim, ammo tahlil va tuzilma muammolarini qanday qilib til oʻzlashtirilishi haqidagi savolni yechmagan holda ham tadqiq qilsa boʻladi. Asosiy vazifa- bu leksikani birliklarini semantik belgilarini taʼriflash. Bu muammo koʻproq fonologiyada differentsial belgilarni aniqlash bilan oʻxshash. Bu vazifa- maʼno birliklarini asosiy – umumiy yoki spetsifik – xususiyatlarini taʼriflashdan iborat.

Psixolingvistikaning yetuk bilimdonlaridan bir, F. de Sossyur fikricha, til ijtimoiy hodisa sifatida, oʻz tuzilishi nuqtai nazaridan, inson ongi doirasidagina koʻrinishi mumkin emas, u hamma vaqt ham anglab yetilavermaydigan hodisadir. Demak, uning maʼlum tuzilishi ongsiz (anglab yetilmagan) sifatda mavjud boʻladi. Bunday holatni bevosita ongda ifodalab boʻlmaydi, u tilning belgilar tizimiga xos boʻlib, bevosita maʼnosini, ahamiyatini ifodalovchi tuzilishga tegishli boʻladi.

Tilsiz hech qanday madaniyat mavjud boʻlmas ekan, uni tuzilish jihatidan tahlil qilish xalqning turli davrdagi madaniyatini oʻrganish imkoniyatini beradi. Ong madaniyatning til orqali ifoda etilgan dasturiy ifodasi, uning tasarrufidagi sohadir. Demak, har bir xalqning badiiy adabiyotida uning madaniyati, turmush tarzi aks etgan boʻladi. Psixolingvistika va badiiy adabiyot ana shu nuqtalarda bir-biriga bogʻlanadi. Shoirimiz Shavkat Rahmon sheʼriyatida ushbu nozik qirralarni kuzatamiz.

*Sen yotasan yumshoq to'shakda,
derazangdan ko'rinar yulduz.
Hamon o'ychan ko'zing oldidan
oqib o'tar bahoru yoz, kuz.
Dadang esa ulkan adirda —
to'shaksiz, tor, qorong'i joyi.
Hatto parcha osmoni yo'qdir,*

*yo'q oftobi, yulduzi, oyi.
O'n yil avval seni dunyoga
bergandi u ranjib, og'rinib,
xavotir-la kuzatdi o'n yil,
o'n yil seni kutdi sog'inib.
Shamollarga berding yoshlikni
yerga emas, boqding osmonga,
bir odamga zarurroq eding,
kerak emas eding jahonga.
Ming bor seni kechira olar,
ko'zlaringni vazmin nigohi
chavaqlashga haqli bo'lsa ham
hamon turar mehrli boqib.*

Shoirning “Safar oyi” nomli ushbu she’rida o‘zbek xalqining o‘ziga xos bir qadriyati berilganki, go‘zal metaforalarni qo‘llash orqali shoir o‘zbek xalqida ota va farzand munosabatini, otaning cheksiz muhabbatini ifodalashga urinadi. She’rni to‘liq o‘qib tafakkur qilmagan kishi buni tushunishi mushkulroq kechadi. Til va tafakkur, madaniyat aloqalarining chambarchas bog‘liqligi ushbu jarayonda yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Shunday ekan, inson ma’lum tilni turli qatlamlar ifodalagan madaniyat orqali o‘zaro muloqotda, erkinlik faoliyatida o‘zlashtira oladi. Inson rivojining mazkur muammolarini tahliliga o‘tishdan oldin aniqlashimiz lozimki, ma ‘lum bir intellektual jarayonlar, yuqori tartibdagi o‘zlashtirish jarayonlar til qatnashmasa ham bo‘lib o‘tishlari mumkin. Bolalarni erkin fikrlashga o‘rgatish ta’limning eng ustuvor yo‘nalishi hisoblangan bugungi kunda ona tili o‘qituvchilariga katta ma’suliyat yuklanadi.

Muhtaram yurtboshimiz mustaqillikning ilk kunlaridan boshlaboq yoshlar tarbiyasiga e’tibor qaratarkanlar, yoshlarni erkin fikrlashga o‘rgatishni ta’lim tizimi oldiga muhim vazifa qilib qo‘ydilar. Agar bolalar erkin fikrlashni o‘rganmasa, berilgan ta’lim samarasi past bo‘lishi muqarrarligini, mustaqil fikrlash ham katta boylik ekanini ta’kidladilar.

Psixologiya ko‘pdan beri mana shu aspektlar ma’nosi bilan qiziqib kelgan. Shu borada psixologiyaning turli sohalari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Xatto Kalamushlarni labirintdagi faoliyati ham “o‘rganish” va “harakat qilish” atamalari borasida ko‘plab munozaralar olib keldi. Psixologlar bahslari asosini kalamushning

labirintdagi faoliyati va uning u yerda nimani o'rganishi borasidagi farqi tashkil qildi. Xuddi shu muammoga bu til qobiliyati, til haqida bilim (linguistik competence) va til faoliyati (linguistik performance) tegishli psixolingvistik muammolarni ko'rib chiqqanda duchor bo'lamiz. Buning asosini ham insonning nazariy jihatdan so'zlashish va tushunish qobiliyatiga ega bo'lishi va konkret vaziyatlarda nimani so'zlagani va tushunishi o'rtasidagi farq tashkil qiladi.

Bola o'zlashtiradigan grammatikaning turi haqida so'z yuritsak, bu grammatika tuzilishi asosida til me'yorlariga zid va juda kam imkoniyatli jarayon bor, turli olimlar tomonidan tuzilgan bo'lsa ham grammatikalarning o'xshashligi, bu grammatikalarning sifat darajasi, emotsional holatdan kelib chiqmasligi, aniq bo'ladi. Avvaldan til tuzilmasining umumiy xislati haqida hech qanday axborotga ega bo'lmay, mazkur tuzilmani bu darajada o'zlashtirib bilmaydi". Bunda mavjud axborotdan kelib chiqqan holda, shuni taxmin qilishimiz mumkin: bola tilni qabul qilishi jarayonini nazorat qilish uchun o'ziga xos transformatsion grammatika tuzadi va u orqali predmet yoki shakl sifatlarini belgilaydi. Shu sababdan til tuzilmasining umumiy xususiyatlari faqat individual tajribadan emas, balki inson bilim o'zlashtirish qobiliyatini belgilovchi umumiy qonunlarni o'zida aks ettiradi.